

KONSULTACIJOS

A. TYTMONAS

FILOSOFIJOS ATSIKADIMAS IR MOKSLINIO TIKROVĖS PAŽINIMO PRADŽIA

Lenkų filosofas J. Legóvičius yra teisingai pažymėjęs, kad „socialiniai, ūkiniai ir politiniai pakitimai, vykę graikų pasaulyje VII—VI a. pr. m. e., kolonijinis judėjimas, amatų gamybos ir prekybos raida, graikų išėjimas į jūrų erdvę,—visa tai pakeitė helėnų mąstymo stilių ir pareikalavo sukurti tokį žinojimą, kuris atitiktų gyvybinius administratoriaus, amatininko, pirklio ar jūrininko poreikius“¹. Tokio mąstymo stiliaus atsiradimas ir reiškė paskutinę mokslo genezės fazę. Šią fazę galima nusakyti ir savotišku Senovės Rytų kultūros elementų ištirpimu Senovės Graikijos prekinio-piniginio ūkio reikmių žaizdre.

Mokslo atsiradimo požiūriu reikšmingiausias šio proceso rezultatas, pasak V. Sokolovo, glūdi „vaizdinio analoginio mąstymo stiliaus įveikime ir jo pakeitime sąvokiniu analitiniu mąstymo stiliumi“², kitaip tariant, racionalaus teiginių pagrindimo principo arba „graikiško mąstymo apie pasaulį“³ sukūrimė. Bet mokslo genezė — tai toli gražu ne vien tam tikrų socialinių-ekonominių aplinkybių, nors ir labai šia prasme svarbių, istorijos fragmentas. Pirmiausia tai yra mąstymo istorijos atkarpa. Todėl mokslo atsiradimo požiūriu labai svarbu išsiaiškinti, kaip senovės graikai išmoko „mąstyti apie pasaulį graikų būdu“, užversdami paskutinį puslapį mokslo genezės procese.

Nors mokslo atsiradimas žmogaus minties raidos požiūriu tėra konkretus žmogiškojo pažinimo istorijos momentas, bet ne visi keliai, kuriais ėjo šis pažinimas, vedė į mokslo atsiradimą. Todėl būtų neteisinga į mokslo genezę žiūrėti kaip į savotišką visos ligtolinės pažinimo raidos rezultatą. Užtat ir išėities tašku mokslo genezės baigiamajai fazei apibūdinti tenka pasirinkti vien tam tikrą šios raidos tėkmę. Jei sutiksime su teiginiu, kad „žmogaus atradimas — idėja apie miesto-valstybės piliētį kaip savarankišką vertybę, jo teisės į iniciatyvą pripažinimas, ti-

¹ Legowicz J. Zarys historii filozofii. Elementy deksografii.— Warszawa, 1966, s. 16.

² Антология мировой философии.— М., 1969, т. 1, ч. II, с. 27.

³ Burnet J. Early Greek Philosophy. London, 1920.

kėjimas, kad laisvas žmogus sugeba teisingai pasirinkti, pasitikėjimas žmogaus protu ir jo laisve — <...> sudaro svarbiausią graikų kultūros pasiekimą, nulėmusį jos pasaulinę istorinę reikšmę"⁴, tai mokslo genėzės baigiamosios fazės aptarimą tikslinga pradėti nuo to mąstymo raidos etapo, kuris užfiksuotas Homero kūryboje. Iki šio momento graikų kultūra niekuo ypatingu neišsiskyrė iš bendros senovės pasaulio kultūros panoramos.

Nors Homero „Iliadoje“ ir „Odisejoje“ apdainuojami daugiausia Kretos-Mikėnų civilizacijos įvykiai, tačiau atrodo, kad šios poemos atspindi kur kas vėlesnį laikotarpį — maždaug XI—IX a. pr. m. e., kada vyko perėjimas iš pirmąkart bendruomeninės santvarkos į vergvaldinę. Taigi, kaip yra pažymėjęs Dž. Bernalas, „Homeris visiems laikams užfiksavo paveikslą pasaulio, į kurį įžengė graikai <...> Homero poemos tapo graikų Biblija ir sudarė jų supratimo apie dievus, žmones ir karo menų bendrą pagrindą. Jose buvo tiek mokslo, kiek jo reikėjo paprastam žmogui“⁵. Čia būtų galima pridurti, kad tose poemose jau ima ryškėti ir takas, vedęs į kažką daugiau negu buvo reikalinga kasdieniui paprasto žmogaus praktikai.

Šia prasme ypač iškalbingi Homero palyginimai. Mat žmogaus mąstymas tame raidos etape, kuris atsispindi Homero kūryboje ir kuriame dar ryškūs mitologijos elementai, tebebuvo vaizdinis analoginis. Dėl to ir Homero vartojami įvaizdžiai bei palyginimai — esminis jo mąstymo elementas. Pagaliau pats palyginimų gausumas (vien tik išplėstinių palyginimų „Iliadoje“ priskaiciuojama 218, o „Odisejoje“ — 53⁶) verčia atkreipti dėmesį.

Vertinant Homero vartojamus palyginimus turinio požiūriu, nesunku pastebėti, kad „dažniausiai lyginama su ugnimi (ypač liespnojančia kalnų miškuose), upės srove, pūga, žaibu, smarkiu vėju, žvėrimis (ypač liūtu), taikomaisiais ir dailiaisiais menais, kasdienio gyvenimo faktais (darbu, šeimos santykiais)“⁷.

Ypač dėkinga medžiaga Homero palyginimams yra sąmonės spindulių nenušviestas žvėrių bruožas — jų grobuoniškumas ir apskritai gamtos stichijos galia. Pažymėtina, kad Homero vartojamų įvaizdžių ir palyginimų turinys, priešingai, negu mitologijoje, jau nėra sąlygojamas kokių nors demoniškų jėgų ar būtybių veikimo (net siužetuose, kur veikia dievai). Tai, žinoma, nereiškia, kad nėra ryšio tarp tų įvaizdžių bei palyginimų ir mitologinės tradicijos. Tačiau Homerui gamtos stichijos galia — toli gražu ne dominuojantis *mitologinės* pasaulėžiūros ir pasaulėjautos elementas. Homero žmogus jau sugeba išplėsti šį elementą iš

⁴ Кессиди Ф. X. От мифа к логосу (Становление греческой философии).— М., 1972, с. 26.

⁵ Bernal J. D. Die Wissenschaft in der Geschichte, 3. Aufl.— Berlin, 1967, S. 101.

⁶ Зг. Пауцир С. И. История древнегреческой литературы. Изд. 2-ое.— М., 1959, с. 105.

⁷ Antikinė literatūra.— V., 1963, p. 27—28.

mitologinės pasaulėžiūros bei pasaulėjautos audinio ir žiūrėti į jį smalsumo kupinomis akimis, grožėdamasis juo ar bjaurėdamasis, kartais net nuspalvindamas jį sveiku sąmojumi. Taigi Homero kūryboje gamtos jėgų stichiškumas tampa *estetinio* suvokimo objektu. Jo palyginimai įgauna naują kokybę, palyginus su ligtoline tradicija.

Visa tai būtų buvę neįmanoma, jeigu Homero laikų žmogus dar nebūtų įgijęs tam tikros realios galios jį supančios gamtos atžvilgiu. Homero palyginimai rodo, kad žmogus jau ne *susiliejęs* su gamta, kaip mitologiniame pasaulėvaizdyje, o yra gamtos procesų *dalyvis*, užiman- tis joje tam tikrą, gana autonomišką vietą. Gamtos vaizdais poetas sten- giasi paaiškinti žmogaus gyvenimą, kuris yra savarankiška vertybė. Visa tai rodo, kad žmogaus mąstymas jau sugeba palyginti nevienos koky- bės, t. y. gamtinius ir socialinius, reiškinius.

Būdinga ir tai, kad Homero poemose visi reiškiniai pateikti ne sta- tiniu, bet dinamiu pavidalu. Epiškai nutapyti gamtos pasikeitimai ir praktinės žmogaus veiklos procesai leidžia paliesti gilesnius tikrovės klodus. O tai irgi rodo, kad dvasinis tikrovės suvokimas apima ne vien tos tikrovės daiktus ir reiškinius, bet ir jų ryšius bei santykius. Taigi žmogiškasis pažinimas labai pagilėja.

Kai kas gali prikišti, kad, girdi, Homero poemose taip gausu mito- loginių vaizdinių, jog apie mitologijos įveikimą čia vargu ar galima kalbėti. Bet neišleiskime iš akių tai, kad pats „mitologinis įvaizdis aiški- namas, lyginant jį su realiai egzistuojančiais reiškiniais ir daiktais. Tai — pasaulio mitologinio suvokimo pabaigos pradžia; į jo vietą ateina poe- zija ir natūrfilosofija“⁸. Tik abejotina, ar ši Homero kūryboje atsispin- dinti intelektualinė situacija nmodernizuojama, kai ji apibūdinama taip: „<...> herojinis epas plačiai taiko mitologinį elementą, kuris yra ne tiek tikėjimo dalykas, kiek poetinės tradicijos, turinčios grynai sąlyginį charakterį, rezultatas“⁹. Tai perdaug skubota išvada, nes pasaulio mitologinio suvokimo pabaigos pradžia toli gražu dar nereiškia, kad mitologinis suvokimas tampa kažkuo sąlygišku.

Kalbant apie Homero palyginimus, reikia turėti galvoje, jog čia svarbu ne tiek patys palyginimai ir netgi ne tai, kad juose genialiai pavaizduoti gamtos ir žmogaus gyvenimo reiškiniai. Kur kas svarbiau, kad „pagrindinė ir lemiamą ašis, apie kurią sukasi visi jo palyginimai, visi jo pavaizdavimai ir visas jo epas,— tai žmogus, jo gyvenimas, jo kova, jo ketinimai ir išgyvenimai. Homeras atskleidė naują pasaulį — patį Žmogų“¹⁰. Tuo jis galutinai perplėšė mitologinės pasaulėžiūros au- dinį. Prasidėjo perėjimas nuo mito prie racionalaus žinojimo. Padaręs šį perversmą intelektualinėje žmonijos raidoje, Homeras ir tapo „eu- ropietiško tikėjimo pamatu, kuriuo remiasi filosofija, mokslas ir technika.

⁸ Кессиги Ф. Х. От мифа к логосу, с. 79.

⁹ Рациг С. И. История древнегреческой литературы, с. 76.

¹⁰ Кессиги Ф. Х. От мифа к логосу, с. 81.

Į ligi šiol magišką, kūdikišką, nenuoseklų mąstymą įsiveržia tikrovė. Mąstymas bręsta pasauliui suvokti“¹¹.

Bet svarbu neužmiršti, kad tame žmogiškojo pažinimo raidos lygyje, kuris užfiksuotas Homero kūryboje, racionalus dvasinis tikrovės suvokimas žengė tik pirmuosius žingsnius. „Homero mitologijoje mes galime pastebėti iš esmės dar mitologinės pasaulėžiūros demitologizaciją, kuri glūdi personifikuotų jėgų tapimo abstrakčiomis sąvokomis užuomazgose <...>“¹² Atkreipkime dėmesį — užuomazgose! Homero kūryboje abstrakti sąvoka dar nespėjo atsiskirti nuo konkretaus vaizdo. Taigi, mąstymo raidos požiūriu, trūko vienos svarbiausių prielaidų mokslui galutinai susiformuoti.

Kad gamtos tyrinėjimas, kuris tuo metu jau turėjo, galima sakyti, ilgą istoriją, įgytų *teorinį* pobūdį, t. y. taptų mokslu, žmogaus minties raidoje turėjo įvykti kokybiškai naujas šuolis — turėjo atsirasti filosofija. O ką reiškia filosofijos atsiradimas? Į šį klausimą gerai yra atsakęs F. Kesidis. Jis rašo, kad „perėjimas nuo religinių-mitologinių vaizdinių apie pasaulį prie jo filosofinio supratimo arba — tai reiškia tą patį — perėjimas nuo mito prie logo rodė savavališko (fantastinio) pasakojimo pakeitimą pagrįsta argumentacija, racionaliais logiškais samprotavimais <...> Problemų kėlimas ir formulavimas, požiūris į žmogaus protą kaip pažinimo priemonę, orientacija į viso, kas vyksta, priežasčių ieškojimą pačiame pasaulyje, o ne už jo — štai kas iš esmės skiria filosofinį priėjimą prie pasaulio nuo religinių-mitologinių vaizdinių apie tikrovę“¹³. Šios ypatybės daro filosofiją istoriškai pirma teorinio pažinimo forma. Jos atsiradimas reiškė baigiamąją mokslo genezės fazę.

Filosofijos atsiradimas paprastai siejamas su Mileto mokykla — „šituo <...> azijietišku Europos filosofijos lopšiu“¹⁴ (VI a. pr. m. e.). Bet ši mokykla atsirado anaipol ne kokiam nors intelektualiniame vakuume. Filosofijos susiformavimo negalima įsivaizduoti ir kaip kažkokį staigų Homero poemų idėjinio turinio tapimą filosofiniu pasaulio aiškinimu. Perėjimas nuo Homero iki Mileto mokyklos — reikšmingas žmogaus minties raidos etapas, kurį galima laikyti filosofijos priešistore.

Šia prasme negalima apeiti tų minties ieškojimų, kuriuos matome Hesiodo (VIII—VII a. pr. m. e.) — antrojo didžiausio po Homero senovės graikų poeto — kūryboje. Jos analizė parodė, kad „Hesiodo ideologija ir meninis stilius yra labai prieštaringi, tačiau šie prieštaravimai suprantami ir suvokiami kaip organinė vienovė, kai tik įsivaizduojame audringą gimininės bendruomenės irimo epochą, kuri atsispindi šio pirmojo istoriškai realaus senovės Graikijos poeto kūrinuose“¹⁵. Hesiodo kūryba — reikšmingų socialinių-ekonominių poslinkių senovės Graikijoje

¹¹ Ley H. Geschichte der Aufklärung und des Atheismus. — Berlin, 1966, Bd. 1., S. 177.

¹² Чанышев А. Н. Эгейская префилософия. — М., 1975, с. 87.

¹³ Кессиди Ф. X. От мифа к логосу, с. 107—108.

¹⁴ Михайлов Э. Н., Чанышев А. Н. Ионийская философия. — М., 1966, с. 3.

¹⁵ Antikinė literatūra, p. 39.

je rezultatas ir atspindys. Kartu tai yra tam tikras žmogiškojo mąstymo raidos etapas. Siuo požiūriu labai svarbi Hesiodo senovės mitų interpretacija.

Aptardami tą raidos etapą, į kurią graikų mitologija įžengė Hesiodo laikais, galime pažymėti, kad „mitologinių vaizdinių kaupimo procese, matyt, atėjo toks momentas, kai platiesiems gyventojų sluoksniams darėsi vis sunkiau susigaudyti tokios dievų ir didvyrių gausybės tarpusavio santykiuose — kas pirmtakai, kas tėvai, kas vaikai ir t. t. Į tai atsako Hesiodo poema „Teogonija“ (Dievų kilmė) — pirmasis mėginimas sudaryti tam tikrą dievų kartų klasifikaciją; o su tuo susijusi ir kosmogonija, tai yra pasaulio kilmė“¹⁶. Jau vien šis mėginimas labai reikšmingas mokslinio tikrovės aiškinimo raidos požiūriu. Kaip teisingai pažymėjo antikinės civilizacijos tyrinėtojas S. Lurjė, „niekas negalėjo suduoti skaudesnio smūgio religijai, supintai iš pirmykščių prietarų ir mitų, kaip mėginimas sistemingai ir moksliskai juos išdėstyti. Gražios liaudies legendos, praradusios žymią dalį savo natūralaus aromato, daugelyje Hesiodo darbo vietų tampa nuobodžiu, eiliuotu tikrinių vardų išvardijimu, vargu ar begalėjusiu sukelti klausytojų susidomėjimą ir susižavėjimą“¹⁷. Antra vertus, siekimas sujungti religinius-mitologinius vaizdinius į vieningą sistemą, suklasifikuoti juos iš dalies jau yra mokslinis uždavinys. Nors čia dar daug yra primityvumo ir naivumo, bet tai neduoda pagrindo nepastebėti, kad šis mėginimas rengė dirvą pirmosioms filosofinėms sistemoms.

Pirmųjų filosofinių sistemų formavimosi požiūriu ypač reikšminga evoliucija, kurią Hesiodo kūryboje patyrė chaoso sąvoka. Hesiodas — bene pirmasis iš senovės graikų mąstytojų — pakyla iki pasaulio vienybės suvokimo. Tai jis daro, mėgindamas atsakyti į klausimą, kas pirmiausia atsirado. Hesiodo manymu, visatoje pirmiausia buvo chaosas. Šis teiginys yra labai reikšmingas mitologijos raidoje, nes „Hesiodo kūryboje pirminiu tampa tai, kas ankstesnėje mitologijoje buvo antrinis; ne chaosas atsiranda dėl žemės ir dangaus atsiskyrimo, bet žemė ir dangus gimsta iš chaoso, kaip abstraktesnio pradmens“¹⁸. Žodžiu, iš pradžių buvo chaosas, o iš jo atsirado visa kita, netgi dievai.

Šiandien chaosą mes išivaizduojame kaip kažkokią netvarką, maišatį. Hesiodiškas chaosas — tai laiko atžvilgiu pirminė, neturinti aiškių kontūrų visų tikrovės reiškinių ir vyksmų būseną, ta „didžioji praraja“, kur „ir nuo žemės tamsios, ir nuo Tartaro, gaubiamo rūko, ir nuo jūros bevaisės gelmės, ir žvaigždėto dangaus susieina viena po kitos visos pradžios ir pabaigos“. Kitaip, negu visoje ligtolinėje graikų mitologijoje, Hesiodo kūryboje chaosas prarado bet kokius asmeninius dievo bruožus. Tai greičiau tam tikra fizinė erdvinė pasaulio būseną. Turint galvoje Hesiodo teiginį, kad ši būseną yra viso, kas egzistuoja, pradžia,

¹⁶ Рациг С. И. Введение в классическую философию.— М., 1965, с. 258.

¹⁷ Лурье С. Я. Очерки истории античной науки.— М.—Л., 1947, с. 20—27.

¹⁸ Чанышев А. Н. Эгейская префилософия, с. 107.

chaose nesunku įžiūrėti tam tikrų visuotinio pradmens bruožų. Bet ne daugiau kaip bruožų, nes Hesiodo sampratoje „chaoso esmė vis dėlto glūdi ne jo daiktiškume, o erdviškume“¹⁹. Požiūris, kad tai pirmapradei pasaulio būsenai, kurią Hesiodas pavadino chaosu, būdingas ne tik erdviškumas, bet ir medžiagiškumas, atsirado vėliau.

Nepaisant to, Hesiodo kūryba rodo reikšmingą poslinkį senovės graikų minties raidoje po Homero. Jeigu Homeras pirmasis perplėšė mitologinės pasaulėžiūros ir pasaulėjautos audinį, savo intelektualinių iškojimų ašimi padarydamas patį žmogų (tiesa, palikdamas mitologinėje ramybėje pasaulį, kuriame gyvena žmogus), tai „Hesiodo chaose mitologinį vaizdą ima išstumti visuotinio pradmens idėja. Betrūko ryžtingo žingsnio, kad nuo teokosmogonijos būtų pereita prie natūrfilosofijos, nuo mitologinių būtybių — prie gamtos reiškinių. Tą žingsnį žengė Mileto natūrfilosofai“²⁰.

Mileto mokykla mokslinio tikrovės reiškinių aiškinimo požiūriu ypač reikšminga tuo, kad jos atstovai nuo klausimo, *kas* buvo pasaulio (jo daiktų ir reiškinių) *pradžia*, perėjo prie klausimo, *kas* yra pasaulio (jo daiktų ir reiškinių) *pagrindas*. Tai buvo kokybinis šuolis senovės graikų minties raidoje, galima sakyti, intelektualinė revoliucija, davusi pradžią istoriškai pirmai teorinio pažinimo formai — filosofijai.

Iš tradicijos filosofijos atsiradimas vieningai siejamas su vienu iš „septynių išminčių“ — Mileto mokyklos pradininku Taliu (apie 625—547 m. pr. m. e.). Istorija Talio atžvilgiu buvo negailestinga: iš jo mokyimo mūsų nepasiekė nė viena autentiška eilutė. Bet, kaip teisingai pažymi mokslo istorijos tyrinėtojas D. Stroikas, „jeigu jis ir grynai legendinė figūra, tai už jos yra kažkas visai realaus. Tai — vaizdas, atitinkantis tas sąlygas, kuriomis buvo dedami ne tik šiuolaikinės matematikos, bet ir viso šiuolaikinio mokslo bei filosofijos pagrindai“²¹.

Vienas pirmųjų Talio filosofijos liudytojų Aristotelis savo „Metafizikoje“ nurodo: „Daugelis tų, kurie pirmieji pradėjo filosofuoti, manė, kad vienintelė visa ko pradžia slypinti materijoje: juk iš jos kilo visa esamybė, iš jos iš pradžių gimstama ir į ją galiausiai nueinama benystant; esmė pasilieka, tik būseną keičiasi. <...> Žinoma, ne visi sutaria dėl šitokio pirmojo prado didumo ir pavidalo. Štai Talis, tokios filosofijos pradininkas, tvirtina, kad pradžia — vanduo“²².

Jau pirmieji Talio mokyimo interpretatoriai (pradedant Aristotelium) šiame iš pažiūros keistame tvirtinime įžiūrėjo keletą reikšmių. Teiginys „viskas yra vanduo“, jų nuomone, gali reikšti: 1) „visa, kas egzistuoja, kažkada atsirado iš vieno materialaus pradmens (vandens)“; 2) „visa, kas egzistuoja, nuolat atsiranda iš vieno natūralaus pradmens (vandens)“; 3) „visa, kas egzistuoja, pagaliau pavirs vienu materialiu pradmeniu (vandeniui)“; 4) „visa, kas egzistuoja, nuolat virsta vienu materia-

¹⁹ Рожанский И. Д. Анаксагор. У истоков античной науки.— М., 1972, с. 44.

²⁰ Кессиди Ф. Х. От мифа к логосу, с. 115.

²¹ Стройк Д. Я. Краткий очерк истории математики.— М., 1964, с. 48.

²² Cit. iš: Filosofijos istorijos chrestomatija. Antika.— V., 1977, p. 27—28.

liu pradmeniu (vandeniu)“; 5) „visa, kas egzistuoja, iš esmės yra vienas materialus pradmuo (vanduo)“²³. Jeigu su pirmosiomis keturiomis reikšmėmis vienaip ar kitaip susiduriame ir iki Talio, t. y. ir mitologinėje pasaulėžiūroje, tai penktoji samprotavimo „viskas yra vanduo“ interpretacija reiškia kaip tik tą *naują* momentą, kurį senovės graikų minties raidai suteikė Talis.

Ši naujumą galima nusakyti tuo, kad „vanduo Taliui vaidina ne tik visatos pirmapradės būsenos, bet ir viso, kas egzistuoja, medžiagiško pagrindo vaidmenį. O jeigu taip, tai Talio mokymas — ne tik kosmogoninė koncepcija, bet tam tikra prasme (tegul dar labai primityvia) ir <...> pirmoji antikinė fizikos teorija. Palyginti, sakysime, su Hesiodo „Teogonija“, tai reiškė milžinišką žingsnį nuo mitologijos prie mokslo“²⁴. Talio mokymas apie pradmenį reiškė nutolimą nuo mitologinių dievų. Pasak A. Gerceno, „Olimpo likimas buvo nulemtas tą minutę, kai Talis atsigrėžė į gamtą“²⁵. Tuo Talis padėjo kertinį akmenį didžiausiam Jonijos filosofijos pasiekimui, kurio esmė — „tikrai mokslinio gamtos aiškinimo ir tyrinėjimo principinės pozicijos — aiškinti gamtą, remiantis vien tik ja pačia, — pasaulėžiūrinis pagrindimas“²⁶. Tolesnė Mileto mokyklos atstovų mokyto raida šią principinę poziciją dar labiau sustiprino.

Būtina atkreipti dėmesį į labai glaudų vos atsiradusios filosofijos ryšį su jau pradėjusiu formuotis mokslu. Šis ryšys pasireiškė tuo, kad pirmieji filosofai kartu buvo ir įžymūs gamtos tyrinėtojai bei praktikai. Tai būdingas senovės graikų filosofijos bruožas. Filosofijos atsiradimas mokslo *genezės* baigiamajai fazei buvo reikšmingas keliais požiūriais. Pirmiausia filosofijos sukurtas racionalaus teiginių pagrindimo principas rodė ne tik mokslo apginklavimą galingu žmogų supančios tikrovės ir paties žmogaus pažinimo įrankiu. Kartu tai buvo viešpataujančios religinės-mitologinės pasaulėžiūros įveikimo priemonė. Juk visai neatsitiktinai „pirmieji filosofai iš tikrųjų ir buvo filosofai (filosofija čia suprantama savo pirmąja prasme „meilė išminčiai“. — A. T.) todėl, kad jie pradėjo konfliktą su tradicine mitologine pasaulėžiūra“²⁷. Mokslo raidai ne mažiau reikšminga buvo ir tai, kad, atsiradus filosofiniam mąstymui, iš esmės pasikeitė pats mąstancio subjekto charakteris (palyginti su tuo, kuris buvo tipiškas pirmykštės bendruomeninės santvarkos sąlygomis). Žymus antikos dvasinės kultūros tyrinėtojas A. Losevas rašo: „Giminis kolektyvas reikalavo iš asmenybės pajungti save giminės interesams, jis buvo vienintelis gamybos įrankių ir priemonių savininkas; mąstė čia būtent giminė, tikslus sau kėlė giminė, o individui mąstyti nebuvo būtina, nes giminė yra gyvenimo stichija, o gyvenimo stichija individe veikia taip pat stichiškai — gyvenimiškai, t. y. instinktyviai, o ne kaip

²³ Михайлова Э. Н., Чанышев А. Н. Ионийская философия, с. 34.

²⁴ Рожанский И. Д. Анаксагор... с. 51.

²⁵ Герцен А. И. Письма об изучении природы. — В кн.: Собрание сочинений. М., 1954, т. 3, с. 148—149.

²⁶ Wissenschaft und Weltanschauung in der Antike. — Berlin, 1966, S. 135.

²⁷ Ойзерман Т. И. Проблемы историко-философской науки. — М., 1969, с. 15.

sąmoninga ir diferencijuota mintis“²⁸. Būtų sunku įsivaizduoti mokslą, esant tokiam mąstančio subjekto charakteriui. Filosofija, užbaigusi perėjimą nuo mąstančio kolektyvo prie mąstančio individo, padarė mokslui neįkainojamą paslaugą: parengė vieną pačių svarbiausių mokslo egzistavimo prielaidų.

Mąstančio subjekto charakterio pasikeitimas turėjo ir kitokių pasekmių. Kaip nurodo T. Oizermanas, „senovės graikų filosofijos atsiradimas kartu formavo įsitikinimą, kad *išmintis*, kaip aukščiausias žinojimo (ir elgesio) idealas, be kurio žmogaus gyvenimas nėra tikras <...>, *gali būti pasiekta paties žmogaus pastangomis*“²⁹ (kursyvas mano.— A. T.). Toks gnoseologinis optimizmas, kaip žinome, ir šiandien tebėra kelrodė mokslo pažangos žvaigždė. Jo atsisakyti — reikštų, kad savo veržliame skrydyje mokslas pats pasikerta sparnus.

Nereikia užmiršti ir tai, kad filosofija sukūrė geriausią mokslinės informacijos fiksavimo ir perteikimo priemonę — prozos kalbą. Kad ne visiems dvasinės kūrybos pasiekimams išreikšti tinka poezijos kalba, pirmieji aiškiai pajuto joniečiai — „tikrieji Vakarų kultūros pagrindų sukūrėjai“³⁰. Prozos atsiradimas ir išsigalėjimas — reikšmingas posūkis dvasinės kūrybos raidoje. „Skirtingai nuo eilių, kurios patenkina estetišnius tautos poreikius ir atspindi pirmiausia emocijas, užrašai proza siekia praktinių tikslų — išsaugoti atmintyje vertingus pastebėjimus, iš kurių vėliau atsiranda mokslas. Tokios blaivios, racionalios minties kalba pirmiausia padeda patenkinti mokslo reikmes“³¹.

Čia buvo nurodyti tik kai kurie momentai, pažymintys filosofijos atsiradimo reikšmę paskutinei mokslo *genezės* fazei. Filosofijos atsiradimo aptarimą užbaigėme Taliu. Bet Talis tėra tik pradžia. Filosofijos atsiradimas — ilgalaikis procesas, kurio pradžioje net žodis „filosofija“ buvo nežinomas. Mileto natūrfilosofijos perėjimas nuo teogonijos prie kosmogonijos, dramatiškos, tarp mokslo ir religijos besiblaškančio pitaigorizmo kolizijos, liepsninga Heraklito dialektika, intelektualiniai Elėjos mokyklos ieškojimai — štai tas magistralinis kelias, kuriuo toliau ėjo filosofija. Iš esmės nenusižengdami istorijos tiesai, galime sakyti, kad šį procesą užbaigė Zenonas (maždaug 490—430 m. pr. m. e.), kurio vietą Elėjos mokykloje labai taikliai apibūdina F. Kesidis: „Jeigu Parmenidas (o po jo Empedoklis ir kiti graikų filosofai) dar griebdavosi mito, kaip filosofinių idėjų išreiškimo priemonės, tai jų jaunesniojo amžininko Zenono kūryboje apie tai nėra netgi užuominos. Genialusis Zenonas Elėjietis visiškai įveikė mitą ir užbaigė perėjimą nuo mitologinio vaizdo prie abstrakčios sąvokos, nuo „mito“ — prie „logo“³². Taip mokslas buvo apginkluotas racionalaus teiginių pagrindimo principu.

²⁸ Лосев А. Ф. История античной эстетики (Ранняя классика).— М., 1963, с. 107.

²⁹ Ойзерман Т. И. Проблемы историко-философской науки, с. 17.

³⁰ Лункевич В. В. От Гераклита до Дарвина. Очерки по истории биологии.— М., 1960, т. 1, с. 17.

³¹ Рациг С. И. История древнегреческой литературы, с. 173—174.

³² Кессиди Ф. Х. От мифа к логосу, с. 285.